

KÁRPÁTALJA TÖRTÉNETE
ÖRÖKSÉG ÉS KIHÍVÁSOK

Monográfia

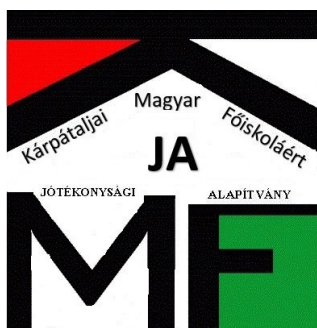
**Nemzeti
Együttműködési
Alap**

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

KÁRPÁTALJA TÖRTÉNETE ÖRÖKSÉG ÉS KIHÍVÁSOK

Monográfia

II. RF KMF – „RIK-U” Kft.
Beregszász–Ungvár
2021

ETO 94(477.87)(082)

K 22

A kiadvány a mai Kárpátalja területének történetét mutatja be az őskortól a jelenkorig; összefoglaló jellegű munka, ahol a szerzők által fontosnak tartott témakörök lettek megjelenítve. Ajánljuk mindazoknak, akik betekintést kívánnak nyerni a mai értelemben vett Kárpátalja sokoldalú múltjába és jelenkori történetébe.

*Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Tudományos Tanácsa (2021.09.30., 9. számú jegyzőkönyv).*

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszéke, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi
Kutatóközpontja, valamint Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztőbizottság:

A szerkesztőbizottság elnöke: *dr. Brenzovics László*

Főszerkesztő: *dr. Csatáry György*

Felelős szerkesztők: *Dobos Sándor, Orbán Melinda*

Szerkesztőbizottsági tagok: *dr. Braun László, dr. Szakál Imre,*

Szamborovszkyné dr. Nagy Ibolya

Lektorálta:

prof. dr. habil. Balla Tibor (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest) – 6. fejezet;

Bayerné dr. Sipos Mónika (Pécsi Tudományegyetem, Pécs) – 15. fejezet;

dr. Czigány István (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest) – 4. fejezet;

dr. Ferenc Viktória (Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Budapest) – 16. fejezet;

dr. habil. Forisik Péter (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 2. fejezet;

Hidász Ferenc OFM (Ordo Fratrum Minorum) – 10–13. fejezet;

Marosi István (gör.kat. lelkész, Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ, Beregszász) – 10–13. fejezet;

prof. dr. Mándrik Iván (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász) – 5. fejezet;

dr. Milován Sándor (a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség tiszteletbeli elnöke, Nagyszőlős) – 14. fejezet;

dr. Molnár József (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász) – 1. fejezet;

dr. Novák Ádám (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 3. fejezet;

dr. habil. Palasik Mária (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest) – 11. fejezet;

prof. dr. habil. Püski Levente (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 8–9. fejezet;

dr. Radvánszky Ferenc (ref. lelkész, Mezőkaszonyi Református Egyházközség) – 10–13. fejezet;

dr. habil. Simon Attila (Selye János Egyetem, Komárom; Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja) – 7. fejezet;

dr. Tóth Pál Péter, DSc (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest) – 16. fejezet;

dr. habil. Valuch Tibor, DSc (Eszterházy Károly Egyetem, Eger) – 10., 12–13. fejezet.

Műszaki szerkesztés és tördelés: *Orbán Melinda*

Korrektúra: *Sin Edina, Hnatik-Riskó Márta*

Borítóterv: *Vezsdel László*

ETO-besorolás: *a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára*

A kiadásért felel: *Dobos Sándor* (a II. RF KMF Kiadói Részlegének vezetője)

A monográfia fejezeteinek tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

**A kiadvány megjelenését a Nemzeti Együttműködési Alap,
Magyarország Miniszterelnöksége, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatta
a Nyírtéti Református Egyházközség Jövőjéért Egyesület és a Kárpátaljai
Magyar Főiskoláért Jótékonysági Alapítvány közreműködésével.**

Kiadó: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (cím: 90 202 Beregszász, Kossuth tér 6.;
e-mail: foiskola@kmf.uz.ua) és a „RIK-U” Kft. (cím: 88 000 Ungvár, Gagarin u. 36.; e-mail:
print@rik.com.ua)

Nyomdai munkálatok: „RIK-U” Kft.

ISBN 978-617-8046-21-7

© A szerzők, 2021

© A szerkesztőbizottság, 2021

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2021

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	11
1. FEJEZET. KÁRPÁTALJA KÖZIGAZGATÁS-TÖRTÉNETE, ETNO- DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSAI ÉS KÖZSÉGNÉVRENDEZÉSEI	13
1.1. A közigazgatási térfelosztás változásai a mai Kárpátalja területén (<i>Molnár D. István</i>).....	13
1.2. Kárpátalja népessége (<i>Molnár D. István</i>)	32
1.3. Községnévváltozások és -rendezések a mai Kárpátalja területén (1898–2000) (<i>Dobos Sándor</i>).....	50
2. FEJEZET. A MAI KÁRPÁTALJA TERÜLETÉNEK ŐSTÖRTÉNETE (<i>Rácz Béla</i>).....	65
2.1. Paleolitikum (őskőkor).....	65
2.2. Mezolitikum (középső vagy átmeneti kőkorszak)	72
2.3. Neolitikum (újkökor, csiszoltkő-korszak).....	76
2.4. Rézkorszak (eneolitikum, kőrézkor)	79
2.5. Bronzkorszak.....	82
2.6. Vaskorszak.....	88
2.7. A római kor.....	92
2.8. A szláv korszak.....	97
3. FEJEZET. ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG KÖZÉPKORA (A HONFOG- LALÁSTÓL 1526-IG) (<i>Kész Barnabás</i>)	103
3.1. A magyar honfoglalástól az államalapításig (895–1000)	103
3.1.1. Őstörténetünk titkai	103
3.1.2. A honfoglaló magyarok régészeti emlékei Kárpátalján	108
3.2. Vidékünk az Árpád-házi királyok korában (1000–1301)	115
3.2.1. Az Árpád-dinasztia	115
3.2.2. Vármegyék és ispánságok.....	120
3.3. A vegyes házi királyok kora (1301–1525).....	125
3.3.1. A Magyar Királyság fénykora.....	125
3.3.2. Középkori vármegyéink.....	131
3.3.3. Gazdaság, társadalom, műveltség.....	138
3.3.4. Középkori kőtemplomok	139
3.3.5. Szerzetesrendek	141
3.3.6. Középkori váraink	143
3.3.7. Vidékünk nemesi családjai a középkorban	153

4. FEJEZET. ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG A KORA ÚJKORBAN (1526–1790).....	157
4.1. Vidékünk története a mohácsi vésztől a szatmári békéig (1526–1711) (<i>Csatáry György</i>)	157
4.1.1. A királyi Magyarország és Erdély határán.....	157
4.1.2. A reformáció terjedése vidékünkön, beregszászi zsinatok	159
4.1.3. Az öt máramarosi koronaváros	165
4.1.4. A Bocskai-felkelés	167
4.1.5. Bethlen Gábor fejedelem kora.....	170
4.1.6. A vármegyei főnemesség	172
4.1.7. Az ungvári katolikus gimnázium.....	185
4.1.8. Az ungvári unió 1646-ban	188
4.1.9. A Thököly-felkelés.....	190
4.1.10. A Rákóczi-szabadságharc	199
4.2. Északkelet-Magyarország története 1711–1790 között (<i>Molnár Ferenc</i>)	213
4.2.1. A munkács-szentmiklósi uradalom.....	217
4.2.2. Munkács és Nagyszőlős.....	224
4.2.3. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye kiala- kulása a 18. században	228
4.2.4. Bacsinszky András a Munkácsi Egyházmegye élén.....	231
5. FEJEZET. ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE 1790-TŐL 1914-IG....	237
5.1. A nemzeti ébredés kezdetétől a reformkor végéig (<i>Dancs György</i>).....	237
5.1.1. A jakobinus mozgalom és a napóleoni háborúk	237
5.1.2. A reformkori országgyűlések és a vármegyék.....	239
5.1.3. Néesség.....	247
5.1.4. Egészségügy és kolerajárvány	249
5.1.5. Gazdaság.....	254
5.1.6. Adók és kiadások	263
5.1.7. Regionális központok	265
5.1.8. Társadalmi szerveződések	271
5.2. Az 1848–49. évi események és a neoabszolutizmus (<i>Molnár Ferenc</i>)	273
5.2.1. A vármegyei élet és a forradalom	273
5.2.2. A nemzetiségi kérdés	277
5.2.3. A nemzetőrség és a honvédtoborzás megszervezése	279
5.2.4. Az 1848. őszi események.....	283

5.2.5. 1849 tavasza: a verhovinai események és a podhe- ringi ütközet	287
5.2.6. Végig a magyar szabadságharc szolgálatában	290
5.2.7. Megtorlás és neoabszolutizmus	295
5.2.8. Az Ungvári Kerület és az olmützi alkotmány kihirdetése	296
5.2.9. A politikai és nemzetiségi élet élénkülése az 1860-as évek elején.....	303
5.3. A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai (<i>Braun László</i>)	310
5.3.1. A mezőgazdaság és az agrárnépesség helyzete.....	310
5.3.2. Kivándorlás az Északkeleti-Kárpátok vidékéről	315
5.3.3. Ruszin nemzetiségi mozgalom és politikai viszonyok	323
5.3.4. A zsidó közösség és gazdasági szerepvállalása	329
5.3.5. A német lakosság foglalkozása és társadalmi helyzete.....	332
5.3.6. A vasúti közlekedés kiépítése	334
5.3.7. Az ipar fejlődése	344
5.3.8. A városok fejlődése és polgárosodás.....	358
6. FEJEZET. AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS VIDÉKÜNK (1914–1918) (<i>Suslik Ádám</i>)	383
7. FEJEZET. AZ ELSŐ CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG IDŐSZAKA (1918–1938) (<i>Szakál Imre</i>)	399
7.1. Az államfordulat hónapjai.....	399
7.1.1. Ruszka Krajna.....	399
7.1.2. A csehszlovák katonai megszállás	408
7.2. Kárpátalja a Csehszlovák Köztársaság közigazgatásában	412
7.2.1. Az új ország	412
7.2.2. Kárpátalja csehszlovák közigazgatása	416
7.3. Magyar társadalmi és politikai élet a csehszlovák Kárpátalján.....	423
7.3.1. Az új közösség	423
7.3.2. Pártok és választások	430
7.4. Csehszlovák gazdaságpolitika Kárpátalján	435
7.4.1. Gazdasági helyzetkép és infrastrukturális fejlesztések.....	435
7.4.2. Földreform és telepítéspolitika	444
8. FEJEZET. KÁRPÁTI UKRAJNA ÉS A TERÜLETI REVÍZIÓ (1938–1939) (<i>Szözlősi Nóra</i>)	449
8.1. Az 1938-as eseményeket megelőző nemzetközi helyzet.....	449
8.2. Az 1938-as csehszlovák válság és a kisantant megroppanása.....	454

8.3. A müncheni tárgyalások és az első bécsi döntés	455
8.4. Az 1938. őszi események	459
8.5. Kárpáti Ukrajna kikiáltása, majd Magyarországhoz történő csatolása 1939 márciusában	463
9. FEJEZET. A MAGYAR KIRÁLYSÁGHOZ VISSZATÉRT KÁRPÁTALJA (1938–1944) (<i>Szőlősi Nóra</i>).....	
9.1. Előzmények.....	467
9.2. A katonai közigazgatás bevezetése.....	468
9.3. A polgári közigazgatásra történő áttérés.....	472
9.4. A visszatért területek országgyűlési képviselőtének alakulása.....	475
9.5. Igazoltatási eljárások és a tisztviselőkérdés	477
9.6. A visszatért területek gazdasági adottságai és lehetőségei	480
9.6.1. Turizmus	480
9.6.2. Erdőgazdálkodás.....	483
9.6.3. A vízerőművek.....	490
9.6.4. Mezőgazdaság, ipar és az ezen belüli szociális intézkedések.....	493
10. FEJEZET. A KÉSŐSZTÁLINIZMUS KORSZAKA (1944–1953).....	
10.1. A vidék szovjetizálása/szovjetesítése (<i>Molnár D. Erzsébet</i>)	501
10.2. A szovjet típusú gazdaságpolitika erőszakos térnyerése (<i>Molnár D. Erzsébet</i>)	513
10.3. A közoktatás szovjetesítése (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	521
10.4. Egyházpolitika szovjet módra (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	528
11. FEJEZET. A SZTÁLIN UTÁNI ÉVTIZED – 1953–1964 (A HÁROM „TRIUMVIRÁTUS” ÉS A HRUSCSOVI KILENC ÉV).....	
11.1. Politikai látszatenyhülés (<i>Váradi Natália</i>).....	543
11.2. A gazdaságfejlesztés – káderkérdés (<i>Váradi Natália</i>)	551
11.3. 1956 helyi vonatkozásai (<i>Váradi Natália</i>).....	565
11.4. A közoktatás alakulása az enyhülés éveiben (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	574
11.5. A hitélet alakulása a hruscsovi egyházüldözés idején (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	580
12. FEJEZET. A BREZSNYEVI DOLCE VITA KÉT ÉVTIZEDE (1964–1982).....	
12.1. „Édes élet” szovjet módra: gazdaság és birodalmi eszme (<i>Császár István</i>)	593

12.2. A helyi magyar szellemi mozgástér újraértelmezése és annak következményei (<i>Császár István</i>).....	600
12.3. A közoktatás brezsnyevi központosításának időszaka (1964–1982) (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	613
12.4. Egyházpolitika és hitélet a <i>dolce vita</i> idejében (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	619
13. FEJEZET. A BOMLÁS ÉVTIZEDE (1982–1991).....	631
13.1. Pártfőtítkárok váltásának sodrában: élelmiszerprogram és alkoholtilalom (1982–1985) (<i>Molnár D. Erzsébet</i>)	631
13.2. A gorbacsovi peresztrojka fonákságaitól a széthullásig (<i>Császár István</i>)	635
13.3. Az ideológiai harc fokozása a közoktatásban (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	644
13.4. Az ateista propagandától az egyházzal történő együttműködésig (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	650
14. FEJEZET. KÁRPÁTALJA POLITIKATÖRTÉNETE A FÜGGETLEN UKRAJNÁBAN (1991–2015) (<i>Darcsi Karolina</i>)	661
14.1. Kárpátalja Ukrajna függetlenségének időszakában – a magyar érdekképviselet megjelenése, az elvesztett autonómia ügye	661
14.2. Ukrajnai választások és a kárpátaljai magyarság	665
14.2.1. Parlamenti választások – 1990–1998	667
14.2.2. Parlamenti választások – 2002–2014	668
14.2.3. Helyhatósági választások Ukrajnában	680
15. FEJEZET. HELYZETKÉP A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVŰ OKTATÁSRÓL (1989–2019) (<i>Orosz Ildikó</i>).....	693
15.1. Az oktatást meghatározó jogalkotási folyamat alakulása Ukrajnában.....	694
15.2. Az anyanemzet politikájának hatása a kárpátaljai magyar oktatásra.....	706
15.3. A magyar nyelvű oktatási intézményhálózat	717
15.4. A magyar tannyelvű oktatási intézmények/osztályok minőségének kérdésköre	723
15.5. A magyar nyelvű szakképzés és felsőoktatás alakulása a vizsgált időszakban.....	735

16. FEJEZET. KÁRPÁTALJA TÁRSADALMI VISZONYAI A FÜGGETLEN UKRAJNÁBAN (1991–2018) (<i>Hires-László Kornélia</i>)	743
16.1. Korszakok a gazdasági jellemzők és változások alapján.....	744
16.1.1. Ukrajna intézményi átalakulása (1991–1998).....	744
16.1.2. A nemzetközi hitelek és befektetők (1999–2007).....	748
16.1.3. A nagy gazdasági világválság (2008–2009).....	749
16.1.4. A mindenkori Nyugat és Kelet dilemmája (2010–2013)	751
16.1.5. A „Majdan” utáni időszak (2014–2015; 2016–2018)	752
16.2. Magyar kisebbségi lét a független Ukrajnában	756
16.2.1. A függetlenség alapjai (az alkotmány) – 1991–2000	756
16.2.2. Státusz törvény / narancsos forradalom – 2000–2007	756
16.2.3. Az első „ukrán láz” – 2008–2009	759
16.2.4. Kisebbségbarát időszak – 2010–2012.....	760
16.2.5. A második „ukrán láz”(?) – 2013–2019.....	761
16.3. Migrációs folyamatok korszakonként a kárpátaljai magyarság életében	761
16.4. Mindennapok a kárpátaljai magyarság életében az 1991-es rendszerváltás után	765
A KÖTET SZERZŐI	781

rozat kapcsolódott.⁶⁰ Ezekben a tanároknak az anyanyelv iránti mély szeretet kialakításának vágyán túl az is közös volt, hogy már az 1960–70-es években mindegyikük interaktív, vagyis nem hagyományos módszereket is alkalmazott a tanórákon.

12.4. Egyházpolitika és hitélet a *dolce vita* idejében

A brezsnyevi korszakra már nem volt jellemző a hrucsovi időszak nyílt vallásüldözése, hisz nem voltak adminisztratív támadások a vallási szervezetek ellen, sem nyílt rágalomhadjáratok a sajtóban, és nem voltak tömeges templombezárások sem. Ám az állam és az egyház látszólagos stabil kapcsolatától függetlenül az egyházi szervezetek, papok és lelkészek, valamint a hívek teljes ellenőrzés alatt álltak. A hívők a gazdasági és társadalmi élet minden területéről ki voltak szorítva, emellett hátrányos megkülönböztetésben volt részük a munkahelyükön. És persze nem lazítottak a hrucsovi vallásüldözés idején született törvényeken sem, csak nem olyan látványosan és nyíltan hajtották végre azokat. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának égisze alatt 1964-ben létrehozták a Tudományos Ateizmus Intézetét, amelynek saját lapja volt a *Tudományos ateizmus kérdései* (Вопросы научного атеизма) nevű, évente kétszer megjelenő kiadvány. Maga a *tudományos ateizmus* kifejezés azonban még 1954-ben jelent meg egy párthatározatban, majd 1959-től kötelező tantárgyként vették be minden felsőoktatási intézményben, minden karon és szakon.

2. táblázat *A kárpátaljai felekezetek általános adatai a korszak elején, 1964-ben*

Felekezet	Templom és gyülekezet száma	Lelkészek száma	Kolostorok száma
Pravoszláv	429	205	2
Református	81	46	–
Római katolikus	41	26	–
Baptista	23	23	–
Hetednapos adventista	10	10	–
Zsidó	3	1	–
Összesen:	587	311	2

Szerkesztette: Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Forrás: Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВОУ), Ф. 4648. оп. 2. спр. 438. арк. 1.

⁶⁰ Balla L.: Petőfi tanítása az ukrániai magyar iskolákban i. m. 51.

Mivel vidékünkön az 1960-as évek elején is elég magas volt az egyházi szolgálatok igénybevétele (a kereszteleés, a konfirmáció, a bérmlálás, az esketés, a temetés stb.) a lakosság körében, ezért az állami hatóságok mindent megtettek annak érdekében, hogy bármi áron visszaszorítsák a hitgyakorlást. Ekkorra dolgozták ki azok alternatíváit, így a kereszteleést egy ünnepélyes névadó ceremóniával próbálták helyettesíteni, amelyet a szüleszeteken, kultúrházakban speciálisan erre a célra kialakított szobákban végeztek. Igaz, a reformátusok és római katolikusok körében ez a szertartás még az évtized második felére sem hódított teret. A reformátusoknál a konfirmációt a személy igazolványok ünnepélyes átadásával, a képletes felnöttkor elérésének ceremóniájával próbálták kiváltani, ám a vallásügyi osztályok beszámolóikban elismerték, hogy ezek az „új” szokások még a városokban is alig honosodtak meg, a falvakról nem is beszélve.⁶¹ A leginkább elterjedt új, szovjet szokás a civil formában tartott esküvői regisztráció lett. 1965-ben 5 „boldogságház” és 48 „boldogságszobának” nevezett helyiséget hoztak létre az egyházi esküvők kiváltása céljából Kárpátalján. A legkevésbé az egyházi temetési szertartásokat tudták kiszorítani a köztudatból.⁶² Mindezek mellett vidékünkön 1965-ben 14 olyan római katolikus, 3 református templom és egy zsinagóga volt, amely be volt zárva, és nem használták semmire.⁶³

1965 elején a pravoszláv papokat elkezdtek a teljesítmény szerinti bérezésre átvezetni, nyilvántartási könyvet nyitottak számukra, ahová a szertartások végzését jegyezték fel. A VKÜT viszont ilyen utasítást nem kapott, tehát sem a katolikus, sem a református felekezetnél ilyenre nem került sor.⁶⁴

1965 decemberében az egyházi ügyekkel foglalkozó két tanácsot – Pravoszláv Egyház Ügyeinek Tanácsa és Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsa – egyesítették, és így jött létre a Vallásügyi Tanács, ezzel megszűntették a párhuzamosságokat, illetve radikálisan csökkentették az apparátusban dolgozók számát. Mindez azonban nem jelentette az egyházi kérdés lojálisabb kezelését az állam részéről. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az USZSZK Legfelső Tanácsának Elnöksége által 1966. március 18-án elfogadott három határozat – „*A vallási kultuszokról szóló törvény megsértése esetén kirótt adminisztratív felelősségre vonásról*”, „*Az OSZFSZK Btk. 142. cikkelyének kiegészítéséről*”, illetve „*Az OSZFSZK Btk. 142. cikkelyének*

⁶¹ ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 2. спр. 427. арк. 1.

⁶² Уо. 2.

⁶³ ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 2. спр. 449. арк. 1.

⁶⁴ ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 2. спр. 457. арк. 17–18.

alkalmazásáról” –, amely három módját is létrehozta az egyházi törvények megsértéséért kiróható büntetésnek: a fegyelmit, az adminisztratívát és a büntetőjogit.⁶⁵ Ha a vallási közösség vezetője úgy végzett lelkészi teendőket, hogy nem volt engedélye rá, akkor 50 rubel adminisztratív bírsággal sújtották. Ha pedig az állampolgárt azzal sértették meg, hogy kötelező jelleggel adomány/hozzájárulást gyűjtöttek tőle, vagy folyamodványt, levelet, röplapot terjesztettek, amellyel a vallási törvényeket sértették meg, akkor 3 évig terjedő szabadságvesztésre is ítélték az egyént.

Ettől függetlenül 1966. április 27-én Andrej Gromikót, a Szovjetunió külügyminiszterét a Vatikánban fogadta VI. Pál pápa. Ez volt az első alkalom, hogy szovjet állami vezetőt hivatalos audienciára fogadtak Rómában. Gromikónak azonban nem ez volt az első találkozója a pápával, mert arra már 1965. október 4-én New Yorkban sor került az ENSZ éves közgyűlésén. Valószínűleg ezután készítették elő a vatikáni találkozást is.

16. kép VI. Pál pápa és Andrej Gromiko találkozása
1966. április 27-én a Vatikánban

Forrás: <https://sib-catholic.ru/vatikan-moskva-polveka-konstruktivnogo-dialoga/>, letöltés 2021. júl. 21.

⁶⁵ *H., Потапова*: Политика советского государства в отношении церкви в 1940–1980 гг. (Нормативно-правовые основы регулирования). Ленинградский юридический журнал 4 (2007) 174.

1975-ben „A vallási közösségekről” szóló törvénykezés új megfogalmazásából kimaradt az, hogy az egyházközségek nem lehetnek jogi személyek. Vagyis ezután az egyház jogot kapott egyházi felszerelések, sőt közlekedési eszközök birtoklására is, ám templomépületének továbbra sem lehetett tulajdonosa. Ugyancsak a fenti jogszabályi változás miatt a hívek elvesztették apellációs jogukat templomuk bezárása esetén.⁶⁶ Márpedig ebben a korszakban is zártak be templomokat, csak csendben, nehogy a Szovjetunióról kialakított „békeharcos” és „emberi jogok védelmezőjének” imázsa sérüljön. Az 1977-ben elfogadott brezsnyevi alkotmányban is minden maradt a régiben, ugyanis az 52. cikkely nem szélesítette a hívők jogait, miközben az állam továbbra is beavatkozhatott az egyházak belső életébe és tevékenységébe. Vagyis az államnak megmaradt a régi irányvonala, miszerint egy „vallás nélküli” társadalmat szeretett volna felépíteni. Ezt még az SZKP Szervezeti Szabályzatában is rögzítették. Az egyházi vezetők (püspökök, vikáriusok) keze továbbra is meg volt kötve, és az a paradox helyzet alakult ki a Szovjetunióban, hogy miközben az állam lelkiismereti szabadságot hirdetett állampolgárai számára, illetve az egyházakról szóló 1918-as dekrétumban az állam és az egyház szétválasztását deklarálta, a hívők mégsem gyakorolhatták szabadon vallásukat, s az állam törvénykezésével az egyház minden lépését szabályozta. Ezen időszaknak, a vallásosság visszaszorítása érdekében tett egyik legsajátosabb jellemzője volt, hogy hangsúlyozottan a gyermekek templomlátogatását, vallási okítását ellenőrizték és szankcionálták keményen.⁶⁷ Ez volt az a korszak, amikor egyes tanárok vállalták, hogy vasárnaponként megfigyelik, feljegyzik és jelentik a megfelelő helyre, melyik család gyermeke ment templomba (persze volt tanár, aki kényszerből, és volt, aki előrejutásának reményében tette ezt).

Római katolikusok. Ahogy arról már az előző korszakban szó esett, a kárpátaljai római katolikus közösségnél a szovjet időszakban 1952-től létezett egy ún. „külső” és egy „belső” irányítási fórum. Ez azt jelentette, hogy az államilag elismert adminisztrátor, aki az állami hivatalokkal tárgyalt, és akinél a „vikáriusi pecsét” volt, nem minden esetben esett egybe azzal a személlyel, aki az igazi egyházi megbízásokat megfogalmazta. Miután 1962-ben Mészáros János lemondott adminisztrátori posztjáról, helyére Závodnyik Tibor munkácsi plébános került. Ő megpróbálta helyreállítani a katolikus egyház római központjával a megszakadt kapcsolatot, ebben dr. Brezanóczy Pál aknaszlatinai születésű egri érsek (†1971)

⁶⁶ Д., Сазонов: Брежневские гонения на Церковь. По материалам Центральной России. Исторические науки и археология. Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова 6. (2015) 47.

⁶⁷ ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 2. спр. 450. арк. 64–68.

segítette.⁶⁸ Ám eközben a „belső” irányítás továbbra is Szegedi Jenő várpalánkai plébánosnál volt, akit még Bujaló Bernát bízott meg, de aki nem kapott állami elismerést, és nem kormányozhatott. Ez a sokszor emlegetett vallásszabadság szomorú példája volt, ugyanis a papok által megválasztott egyházi vikáriust nem engedték működni, hanem önkényesen olyan papot állítottak az előtérbe vezetőnek, aki hajlott a kompromisszumra annak érdekében, hogy legalább a vallási élet minimuma lehetséges legyen.⁶⁹

17. kép *A munkácsi Tours-i Szent Márton plébániatemplom, amelynek Závodnyik Tibor volt a plébánosa 1962-ig*

Forrás: Szamborovszky József felvétele.

Görögkatolikusok. A földalatti görögkatolikus egyház legégetőbb problémáját és fennmaradásának zálogát a korszakban a papképzés jelentette. Ám a földalatti időszakban a szovjet államvédelmi hatóság árgus sze-

⁶⁸ Dióssi Géza Kornél – Majnek Antal: A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház története. Új Hajtás I. (1996) 3. sz.

⁶⁹ Uo.

mekkel figyelte a görögkatolikusokat, és komoly kockázatot vállalt az, aki mégis felvállalta azt. Mai ésszel vagy csak racionálisan felfogni sem lehet, hogy ennek ellenére akadtak olyan áldozópapok, akik megtették ezt. Közéjük tartoztak: Csurgovics György, Holovács József, Marina Sándor, Murányi Miklós és Ortutay Elemér, valamint a bazilita szerzetes Malinics Maléter (Ungvár) és Ljahovics Miklós (Rahó).⁷⁰ Az ilyen formában történő papképzés az „egyszemélyes teológia” elnevezést kapta. A korabeli fogalom arra utalt, hogy az oktató áldozópapok a növendéknek baráti beszélgetésnek álcázott alkalmakon adták át a tananyagot. A fogalom dr. Ortutay Elemér személyével fonódott össze, bár a többi áldozópap/oktató is hasonlóan tanított.

Erre az időre a papok is megtanulták a konspiráció bizonyos fokát, mert a szentelésekre születés- vagy névnapjainak összejövetelek alkalmával kerítették sort. Az 1970-es évek második felében az események nemkívánatos alakulása miatt Chira Sándor püspök végül úgy döntött, hogy a kárpátaljai híveknek köztük élő püspökre van szükségük. Mikor 1977 nyarán Chira püspöknek sikerült hazautazási engedélyt kapnia, Holovács József lakásán titokban püspökké szentelte Szabó Konstantin áldozópapot Murányi Miklós vikárius, Miskolci Tódor és Szabó Pál atyák jelenlétében.⁷¹

18. kép *Id. Szabó Konstantin (püspök 1977–1982), Szemedi János (püspök 1978–2003), Ortutay Elemér (1916–1997)*

Forrás: *Riskó M.*: Chira Sándor (1897–1983) munkácsi püspök i. m.

⁷⁰ *Riskó Marianna*: Chira Sándor (1897–1983) munkácsi püspök élete és vértanúsága. Kézirat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola. Budapest 2017. 178.

⁷¹ *Bendász Dániel*: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye a szovjet megszállás után és ma. In: A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép Európában. Szerk. Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász 2016. 205.

Mikor Murányi Miklós vikárius érezte, egészségi állapota oly mértékben megrendült, hogy nehezebb estek a mindennapi élet teendői is, akkor kijelentette, hogy utódjaként Szemedi János áldozópapot szeretné látni. Így egy év múlva Szabó Konstantin után Chira Sándor Szemedi János áldozópapot is püspökké szentelte Onokócon, Holovács József otthonában.⁷² Úgy Szabó, mint Szemedi püspökké szentelését és annak törvényességét az Apostoli Szentszék az egyházmegye legalizációja után elismerte.⁷³

3. táblázat *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1964–82 között illegalitásban felszentelt püspökei*

Akit püspökké szenteltek	Születési éve	Püspökké szentelésének ideje	Szentelésének helye	Aki felszentelte
Szabó Konstantin	1926. április 1.	1977. június 18.	Ungvár	Chira Sándor
Szemedi János	1921. június 26.	1978. augusztus 24.	Ungvár	Chira Sándor

Szerkesztette: Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Forrás: *Riskó M.*: Chira Sándor i. m. 51.

Murányi Miklós vikárius 1979. január 2-án megtért Teremtőjéhez, és helyébe Szemedi János lépett, aki napközben egy ungvári gépkocsifurozó vállalatnál dolgozott, éjszaka azonban a munkácsi egyházmegye dolgaival foglalkozott.

A korszakban, vagyis 1964–82 között 18 görögkatolikus papot szenteltek fel titokban.⁷⁴

Reformátusok. A református gyülekezetek állami regisztrációjának megvonása ebben a korszakban sem ért véget: pont az 1964-es évben vonták vissza a kajdanói reformátusok jogát vallásuk gyakorlására. A hívek azonban nem nyugodtak bele, s írásos panasszal fordultak az USZSZK vallásügyi meghatalmazottjához, aki az ügyben teljes kivizsgálást írt elő kárpátaljai beosztottja számára. Szalamatin (kárpátaljai vallásügyi meghatalmazott) azonban tagadta a panasz jogosságát.⁷⁵ Végül több mint egy év elteltével Svajko kijevi meghatalmazott azt az utasítás küldte Ungvárra,

⁷² Bendász D.: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye i. m. 178.

⁷³ Bendász Dániel – Szabó Konstantin – Marosi István: „Katakombaszolgálat”. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1944–89 közötti üldözésének kronológiája. Kéziratban. Beregszász 2019. 57.

⁷⁴ Bendász D. – Szabó K. – Marosi I.: „Katakombaszolgálat” i. m. 57.

⁷⁵ ЦІАБОУ, Ф. 4648. оп. 4. сир. 374. арк. 193–196

hogy „ha a hívők kérik egyházközségük regisztrációját, akkor azt teljesíteni kell”, amennyiben az a törvényeknek megfelel.⁷⁶

Tudunk róla, hogy 1965-ben Gencsy Béla püspök mellett már létezett egy négytagú egyházi tanács, amely Petneházy Gyula mezőkaszonyi, Horkay Barna nagyszőlősi, Mitró István salamoni és Vass József técsői lelkészekből állt.⁷⁷ Ezek a lelkészek segítették az immár 10 éve püspöki tisztségébe visszaállított Gencsyt akkor is, amikor számtalan külföldi meghívásnak tett eleget, amelyeket az állami szervek (az esetek zömében) már nem elleneztek. 1965 májusában például előadóként volt jelen a Varsóban megrendezett Református Világtanács ülésén, ahol újra napirendre került a Kárpátaljai Református Egyház (KRE) világszövetségi tagsága.⁷⁸ Végül is még ugyanazon év júniusában a Református Világszövetség (RV) Fülöp-szigeteki konferenciáján határozott arról, hogy a KRE valójában tagja az RV-nek, hisz 1945 előtt is tagja volt, s nem kérte tagsága megszüntetését.⁷⁹ Ez a határozat kész tények elé állította a szovjet Vallásügyi Tanácsot, amely mindeközben nem adta beleegyezését abba, hogy a KRE kérvényezze a tagságot. Az RV-nek ez a „húzása” lehetőséget adott a kárpátaljai református lelkészeknek, hogy a Közép- és Nyugat-Európában élő hittársaikhoz látogassanak. Így 1965. november 13–20. között a püspök immár nem egyedül utazott a Budapestre összehívott Keresztény Békekonferencia Tanácsadó Bizottságának ülésére.⁸⁰

A református egyház számára már az 1970-es évek elején is életbevágóan fontos kérdés volt a lelkészképzés, mivel az 1944 után itthon maradt papság zöme ekkorra már kiöregedett. Tudunk róla, hogy Gencsy már 1956. áprilisi moszkvai útjáról hazatérve folyamodott a kárpátaljai területi vallásügyi megbízotthoz azzal a kérelemmel, hogy kárpátaljai fiatalok esetleges magyarországi teológiai tanulmányait engedélyezzék. Azt is tudjuk, hogy 1956 tavaszán négyen jelentkeztek erre: a nagyszőlősi Horkay, a netvetleni Asszonyi, a kisdobronyi Kis és a fertősalmási Czirók lelkészek fiai. Ám Moszkvából azt a visszajelzést kapták, hogy ez a kérdés nem aktuális.⁸¹ A lelkészképzés problémáját az 1969-ben Prágában megrendezett Keresztény Békekonferencián is felvetette Gencsy püspök, s konkrétan három kárpátaljai fiatal teológiai tanulmányának magyarországi lehetőségét kérte,⁸²

⁷⁶ ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 2. спр. 457. арк. 43.

⁷⁷ Уо. 23.

⁷⁸ ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 2. спр. 457. арк. 1.

⁷⁹ Уо. 26.

⁸⁰ ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 2. спр. 457. арк. 35–38.

⁸¹ Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), Ф. 6991. оп. 3. д. 1117. арк. 106–107.

⁸² Kárpátaljai Református Egyházkerület Múzeuma és Levéltára (KRE ML), Gencsy Béla püspöki körlevele, 1969. június 16. 111/1969. 10.

ám a szovjet Vallásügyi Hivatal újra nem adott rá engedélyt. Az elidősödött lelkészek és a jelentős számú elhalálozás miatt az 1970-es évek elejére radikálisan csökkent a református papok száma. Így történt, hogy ugyan a magyarországi kiutazást továbbra is megtagadták, ám helyette még Gencsy Béla püspökségének idejében, 1974-ben beindulhatott a helyi lelkész képzés Kárpátalján. Az oktatás a beregszászi templom melletti (ma irodahelyiségnek használt) teremben zajlott, és két főre szólt az engedély. Ez a két fő akkor Sütő László és Oroszi Pál voltak. Mindketten még ugyanazon évben meg is kapták a palástot. Ezt követően 1977–87 között két évente 2–2 fő kezdhette meg lelkészképzési tanulmányait Beregszászban.

19. kép *Gencsy Béla (1898–1982) püspök 1965-ben*

Forrás: A Kárpátontúli Református Egyház templomainak albuma. Szerk. Gulácsy Lajos. Beregszász 1988. 66.

A VKÜT fennmaradt irataiból tudjuk, hogy Gencsy Bélát már 1959-től szerették volna eltávolítani püspöki pozíciójából, ám ő mindig nagyon ügyelt arra, hogy az állam felé teljesítse azokat a minimális elvárásokat, amelyeknek köszönhetően a reformátusok hitük gyakorlását legalább elfogadható szinten megélhették. Természetesen ez megszülte a maga ambivalens helyzeteit: az állami vallásügyi meghatalmazott azzal vádolta Gencsyt, hogy nem elég őszinte és elkötelezett az állam felé, és minden településre (ahol akár pár református is él) egyházközséget akar regisztrál-

ni.⁸³ A másik oldal – egyes református lelkészek és néhány névtelen levél – pedig azzal, hogy gátlástalanul kiszolgálja az államot.⁸⁴ A visszatekintés történelmi tényeként és a reális lehetőségeket összefüggéseiben mérlegelve láttató távlatból kijelenthető, hogy Gencsy Béla személyében egy jó stratégiai képességekkel rendelkező, erős akaratú vezető állt a KRE élén, akinek idejében (1950–77) az engedéllyel rendelkező református egyházközségek száma 1/3-dal növekedett, és majdnem elérte az 1944 előtti számot. És, ha bár lassan is, de 1974-től több új lelkésszel gyarapodott a reformátusok között szolgálók száma.⁸⁵ A lelkészképzéshez hasonlóan fontos momentumnak számított a reformátusok számára, hogy 1977-ben hivatalos engedéllyel magyar nyelvű Szentírás érkezett Magyarországról Kárpátaljára.⁸⁶

20. kép Oroszi Pál, Gencsy Béla és Horkay Barnabás 1974-ben Tiszaújlakon

Forrás: a képet a NIKM kapta publikálási felhasználásra Oroszi Pálnétól, akinek ezúton is köszöni a szerző azt.

Ám miután Gencsy Béla 1969-ben betöltötte 70. életévét, az egyházon belül is sokakban merült fel a személycsere aktualitása. A lehetséges

⁸³ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), F. P–195, op. 7, od. zb. 36, ark. 97.

⁸⁴ KTÁL, F. P–195, op. 7, od. zb. 36, ark. 111.

⁸⁵ 1977-ben Szücs András és Kiss Ernő, 1980-ban Józán Lajos, 1981-ben pedig Horkay László fejezte be a beregszászi lelkészképzést és kapott palástot.

⁸⁶ *Gulácsy Lajos*: Mélyégből a magasba. Gulácsy Lajos önéletírása. A szerző magánkiadása. H.n. é.n. 69.

új püspökök között az egyik legalkalmasabb személyként néztek az 1972-ben beregi esperessé választott Forgon Pálra. Végül 1977 decemberében a 78 éves püspök tisztségéről lemondott. Ekkorra Forgon mellett már csak Mitró István ungi esperes maradt, aki szóba jöhetett, mint püspök aspiráns. A legmagasabb református egyházi pozícióban bekövetkező személycserének a kérdése az államapparátus élénk figyelmének középpontjában volt, ám a már több mint egy évtizede beregszászi lelkészként szolgáló Forgont ők sem kifogásolták. Így történt, hogy 1978. május 21-én Beregszászban Forgon Pált iktatták be a KRE püspöki tisztségébe.

21. kép *Forgon Pál püspök 1978-ban*

Forrás: KRE ML, fényképek.

A beiktatás rendhagyó voltát az adta, hogy az új püspököt Barta Tibor debreceni püspök, a Magyar Református Egyház Zsinatának lelkészi elnöke inaugurálta. Vele együtt érkezett Tóth Károly püspök, a Keresztény Békekonferencia főtitkára, Komlós Attila, a Reformátusok Lapjának főmunkatársa és Tarr Kálmán, a Magyar Református Egyház Sajtóosztályának vezetője. Ez volt az első alkalom, hogy Magyarországról egyházi személyek a helyi reformátusok meghívására látogattak Kárpátaljára. A beiktatási ceremóniára (a hivatalos jelentés szerint is) 4000 református érkezett Beregszászba, s még a terület pravoszláv püspöke, Alekszandr Sza-va is megjelent.⁸⁷

⁸⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), XIX – J – 1 fond. 8. állag. 130. rakt. egys.

A KÖTET SZERZŐI

Braun László, PhD (Szürte, 1971) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1998-ban mint történész, történelemtanár. Általános, illetve középiskolai tanárként dolgozott, majd öt éven keresztül a Kárpátaljai Területi Állami Adminisztráció Oktatási és Tudományos Főosztályán végezte munkáját. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának az elvégzése után 2018-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense. Kutatási területe Északkelet-Magyarország története a 19–20. század fordulóján.

Csatáry György, PhD (Kaszony, 1963) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett. Az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Középkori és kora újkori egyetemes történelem doktori programjának elvégzése után 2006-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot a történelemtudományok (kora újkori magyar történelem) szakterületen. 2008-tól a történelemtudományok kandidátusa. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének vezetője. Levéltártant, történelmi szaktudományokat és honismeretet oktat. A Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács tagja. Kutatási területe: a II. Rákóczi Ferenc vezette 1703–1711. évi szabadságharc, Északkelet-Magyarország és Kárpátalja története.

Császár István (Jánosi, 1985) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem szakán szerzett 2008-ben MA szintű oklevelet. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola Nemzetközi Kapcsolatok Története doktori programjában végezte PhD-tanulmányait, 2011-ben szerezte meg az abszolutóriumot. 2010 óta dolgozik a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékén, jelenleg oktatói beosztásban. Kutatási területe: a második világháború utáni kárpátaljai magyar társadalomtörténet, civil társadalmi mozgalmak kialakulása Kárpátalján.

Dancs György (Balazsér, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem és földrajz szakán 2007-ben BA-oklevelet, történelem szakán 2008-ben Specialist oklevelet szerzett. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában abszolvált 2012-ben. A Sárospataki Református Teológiai Akadémia lelkipásztori munkatárs

szakán végzett 2017-ben. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára. Kutatási területe: a kolerajárvány az 1831–1832-es években; báró Perényi Zsigmond élete; a reformkori Magyarország az 1820–1840-es években.

Darcsi Karolina (Dercen, 1980) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) földrajz–történelem szakán 2002-ben Specialist oklevelet, 2006-ban a Budapesti Corvinus Egyetem Századvég Politikai Iskola közpolitikai szakirányán MA-oklevelet szerzett, illetve a Pécsi Tudományegyetem Politikatudományok Doktori Iskolájában abszolvált 2006-ban. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója. Kutatási területe: a kárpátaljai magyarság érdekérvényesítési lehetőségei a független Ukrajnában; közigazgatás, önkormányzatok, kisebbségi jogérvényesítés.

Dobos Sándor (Beregszász, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola angol nyelv és irodalom szakán 2009-ben BA-oklevelet, történelem szakán 2010-ben BA-, majd 2011-ben Specialist oklevelet szerzett, az Ungvári Nemzeti Egyetemen 2010-ben fejezte be a mesterképzést angol nyelvből és irodalomból, illetve a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában abszolvált 2014-ben. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója, valamint a Kiadói Részleg vezetője. Kutatási területe: helytörténet, helység-, utca- és térnevek, 20. századi községnevezendések a mai Kárpátalja területén.

Hires-László Kornélia, PhD (Beregszász, 1982) – 2003-ban az egykori Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolán szerzett tanítói diplomát, majd ezt követően 2009-ben a Debreceni Egyetemen szociológia szakán végzett magiszteri fokozattal. 2017-ben a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán magyar nyelv és irodalom szakon szerzett specialist fokozatú oklevelet. 2021-ben sikeresen megvédte doktori értekezését a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Kommunikációs Doktori Iskolájában. 2001 óta kutatóként dolgozik a Rákóczi-főiskola jelenleg Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontként ismert intézetében, és 2005 óta

a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatója. Kutatási területei: nyelvi tájkép és etnicitás Kárpátalján, a kárpátaljai magyarság identitása, az ifjúság aktuális problémái, valamint a kárpátaljai magyarság aktuális társadalmi folyamatai.

Kész Barnabás, PhD (Salánk, 1966) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1990-ben mint történész, történelemtanár. Egy évig régészként dolgozott az egyetemen, majd több mint két évtizedig általános és középiskolai tanár volt Salánkon. 2012-től a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, jelenleg docensi beosztásban. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának elvégzését követően, 2019-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot a bölcsészettudományok területén, néprajz- és kulturális antropológiai tudományokban. Kutatási területe: a kárpátaljai magyarság tárgyi néprajza. Ezenkívül foglalkozik helytörténettel, könyvillusztrálással és katonai hagyományőrzéssel is, számos tudományos-ismeretterjesztő kiadvány szerzője.

Molnár D. Erzsébet, PhD (Beregszász, 1979) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) angol–történelem szakán szerzett tanári oklevelet 2002-ben. Tanulmányait a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában folytatta, ahol 2015-ben védte meg doktori értekezését *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborai* (1944–1953) címmel. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának vezetője, a Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék docense. Kutatási területe: Kárpátalja szovjetizálása, a kárpátaljai magyar férfilekosság elhurcolása, a donbászi munkaszolgálat.

Molnár D. István, PhD (Nagydobrony, 1979) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) angol–földrajz szakpárján szerzett tanári oklevelet 2002-ben. 2003–2006 között a Debreceni Egyetem Természettudományi Karának Földtudományok Doktori Iskoláját végezte el. Doktori (PhD) fokozatát 2013-ban szerezte. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszékének tanára és az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója. Kutatási területe: Kárpátalja népessége, közigazgatása.

Molnár Ferenc, PhD (Zápszony, 1986) – Az Ungvári Nemzeti Egyetemen 2009-ben magiszteri szintű oklevelet szerzett angol nyelv és irodalomból, majd 2010-ben elvégezte a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem szakát. Ezt követően az Eötvös Loránd Tudományegyetem Új- és Jelenkori Magyar Történelem Doktori Program miniszteri ösztöndíjas hallgatója. 2019-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot történelemtudományok (19. századi magyar történelem) szakterületen. Jelenleg a II. RF KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense, tanszékvezető-helyettese. Kutatási területe: a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 19. századi története, valamint a dualizmus korának (1867–1918) felekezeti és nemzetiségi viszonyai.

Orosz Ildikó, PhD (Nagydobrony, 1960) – Az Ungvári Állami Egyetemen szerzett MSc szintű oklevelet matematika szakon 1983-ban. 1981-től a Nagydobronyi Középiskola matematikatanára, 1990-től 1995-ig az iskola igazgatója. 2001-ben a Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskolájában szerzett doktori (PhD) fokozatot nevelésszociológia szakirányban. 2013-ban a Volodimir Hnatyuk Ternopili Nemzeti Pedagógiai Egyetemen pedagógiai tudományok kandidátusa (CSc) fokozatot szerzett általános pedagógia és a pedagógiatörténet szakterületen. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (II. RF KMF) és a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség elnöke, a II. RF KMF Pedagógia és Pszichológia Tanszékének docense. Kutatási területe a kisebbségi oktatás, az anyanyelvi/anyanyelvű oktatás helyzete Kárpátalján a rendszerváltástól napjainkig.

Rácz Béla, PhD (Tiszaújlak, 1981) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) történelem és földrajz szakán szerzett Specialist oklevelet 2003-ban. Az ELTE Földtudományi Doktori Iskola Földtan-Geofizika Programjának elvégzése után 2014-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot földtan szakterületen, archeometriai szakiránnyal. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatási rektorhelyettese, továbbá a Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék docense. Kutatási területe: archeometria, azon belül petroarcheológia: pattintott kőeszköznyersanyagok vizsgálata, források, elterjedési területek, az emberi közösségek kulturális kapcsolatai az őskorban.

Suslik Ádám, PhD (Beregszász, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem és földrajz szakán 2008-ban BA-oklevelet,

majd 2009-ben Specialist diplomát szerzett. 2017-ben Budapesten a Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola (Katonai- és politikai konfliktusok 1867–1945 között) programján belül doktori (PhD) fokozatot szerzett. Jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának levéltárosa az 1945 előtti Kormányservek Főosztályán. Kutatási területe: az első világháború és az azt követő rövid átmeneti időszak. A témakörön belül publikációi többsége egy adott régió (Északkelet-Magyarország), különös tekintettel Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék gazdaság-, társadalom-, egyház-, valamint hadtörténete tárgykörében jelentek meg. A klasszikus hadtörténetírás mellett olyan témákat is érint, amelyek a hadművelleti területeken vagy a hátszágban történt katonai visszaéléseket vizsgálják.

Szakál Imre, PhD (Bene, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán szerzett történelem és földrajz szakos tanári oklevelet 2008-ban. 2009-től a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója, értekezését 2015-ben védte meg. 2013-tól alma matere Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanársegéde, 2015-től docense. Kutatási érdeklődése Kárpátalja két világháború közötti történetére, a kisebbségtörténetre, Ukrajna történetére és az emlékeztörténetre terjed ki.

Szamborovszkyné Nagy Ibolya, PhD (Sárosoroszi, 1970) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1992-ben mint történész, történelemtanár. Egy évtizedig általános és középiskolai tanárként dolgozott, majd az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Kelet-Európa XIX–XX. századi története oktatási programjának elvégzése után 2011-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot a történelemtudományok (kelet-európai történelem) szakterületen. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Apáczai Csere János Könyvtárának igazgatója, ill. az intézmény Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense. Kutatási területe: a Szovjetunió társadalomtörténete 1945–1991 között (azon belül oktatáspolitikai és az iskolai történelemtanítás története), valamint a kérdés kárpátaljai vonatkozásai, az iskolai történelemtankönyvek tartalmi és didaktikai kérdései, ezenkívül a szovjet egyházpolitika és a kárpátaljai reformátusok története a fent jelzett időszakban.

Szólósi Nóra, PhD (Macsola, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem, valamint angol nyelv és irodalom szakán 2008-

ban szerzett BA-diplomát. Ezt követően az Ungvári Nemzeti Egyetem angol szakán kapott magiszteri képesítést 2009-ben. Ugyanezen év őszén nyert felvételt az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék doktori programjára, ahol 2012-ben abszolvált. 2018-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot. Kutatási területe: a revízió és Kárpátalja 1938–1944 között, továbbá Kárpátalja társadalma és gazdasága 1939–1944-ben a visszacsatolt Felvidékkel való összehasonlításban.

Váradi Natália, PhD (Beregszász, 1980) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem, angol nyelv, világirodalom szakán szerzett Specialist oklevelet 2003-ban. Doktori (PhD) fokozatát a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában szerezte 2008-ban, 2012-ben a Nyíregyházi Főiskola közgazdász, gazdálkodási és menedzsment szakán szerzett BA-diplomát, majd 2013-ban történelemtudományokból kandidátusi fokozatot az Ukrán Tudományos Akadémia Történelmi Intézetében. 2020-ban a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán magyar mint idegen nyelv szakirányú pedagógus-továbbképzési szakon MA-diplomát szerzett. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense, a II. RF KMF Felnőttképzési Központjának vezetője, az ECL Nyelvvizsgaközpont vezetője, a „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány igazgatója. Kutatási területe: Kárpátalja a Hruscsov-érában, kiemelten az 1956-os forradalom kárpátaljai vonatkozásai.

К 22 **Історія Закарпаття. Спадщина та виклики.** Наукове видання (колективна монографія) Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II/ Редакційна колегія: Василь Брензович (голова редакційної колегії), Юрій Чотарі (головний редактор), Мелінда Орбан, Олександр Добош (відповідальні редактори), Ібоя Самборовскі-Нодь, Імре Сакал та Ласло Браун (члени редакційної колегії). Автори: Адальберт Рац, Адам Шушлік, Борнобаш Кейс, Єлизавета Молнар Д., Ібоя Самборовскі-Нодь, Ільдико Орос, Імре Сакал, Іштван Часар, Кароліна Дорчі, Корнелія Гіреш-Ласлов, Ласло Браун, Наталія Вароді, Нора Севлеші, Олександр Добош, Стефан Молнар Д., Федір Молнар, Юрій Данч та Юрій Чотарі. Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф.Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2021. – 788 с. (угорською мовою)

ISBN 978-617-8046-21-7

У виданні представлено історію сучасного Закарпаття від найдавніших часів до сьогодення. Колективна монографія має узагальнюючий характер, автори висвітлили теми, які вважали найважливішими. Рекомендуємо усім, хто хоче більше дізнатися про багатогранне минуле й сучасне краю.

УДК 94(477.87)(082)

Наукове видання

ІСТОРІЯ ЗАКАРПАТТЯ СПАДЩИНА ТА ВИКЛИКИ

Колективна монографія

2021 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці ІІ (протокол №9 від 30.09.2021)

Підготовлено кафедрою історії та суспільних дисциплін спільно з Науково-дослідним центром
ім. Тіводора Легоцькі і Видавничим відділом ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: *Василь Брензович, канд. іст. наук*

Головний редактор: *Юрій Чотарі, канд. іст. наук*

Відповідальні редактори: *Мелінда Орбан та Олександр Добош*

Члени редакційної колегії: *Івоя Самборовські-Нодь, канд. іст. наук,*

Імре Сакал, докт. філософії у галузі іст. наук та Ласло Браун, докт. філософії у галузі іст. наук

Рецензенти:

Адам Новак, докт. філософії у галузі іст. наук (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 3

Аттіла Шімон, габ. докт. у галузі іст. наук (Університет імені Яноша Шее, Комарно; Науково-дослідний інститут національних меншин «Форум», Шаморін) – розділ 7

Вікторія Ференц, докт. філософії у галузі філол. наук (Науково-дослідний інститут національної політики, Будапешт) – розділ 16

Іван Мандрик, докт. іст. наук, проф. (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, Берегове) – розділ 5

Іштван Мароші (грек.-кат. священник, Греко-католицький центр ім. Елемира Ортугая, Берегове) – розділ 10-13

Іштван Цігань, канд. іст. наук (Інститут та Музей військової історії, Будапешт) – розділ 4

Йосип Молнар, канд. геогр. наук (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, Берегове) – розділ 1

Левенте Пюошкі, габ. докт. у галузі іст. наук, проф. (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 8-9

Марія Палашик, габ. докт. у галузі іст. наук (Історичний архів державної безпеки Угорщини, Будапешт) – розділ 11

Моніка Баер-Шіпош, докт. філософії у галузі політ. наук (Пейчський університет, Пейч) – розділ 15

Пйітер Пал Товт, докт. соц. наук (Науково-дослідний інститут демографії, Центральне статистичне управління Угорщини, Будапешт) – розділ 16

Пйітер Форішек, габ. докт. у галузі іст. наук (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 2

Тібор Балла, габ. докт. у галузі військ. наук, проф. (Національний університет державної служби, Будапешт) – розділ 6

Тібор Валух, габ. докт. у галузі іст. наук (Університет імені Кароля Естергазі, Егер) – розділ 10, 12-13

Ференц Гідас, OFM (Ordo Fratrum Minorum) – розділ 10-13

Ференц Радванські, докт. філософії у галузі теол. наук (реформатський священник, Релігійна громада реформатської церкви с.Косонь) – розділ 10-13

Шандор Мілован (почесний голова Товариства угорської культури Закарпаття, Виноградів) – розділ 14

Технічне редагування та верстка: *Мелінда Орбан*

Коректура: *Едіна Шін, Марта Гнатик-Рішко*

Дизайн обкладинки: *Ласло Веждел*

УДК: *Бібліотечно-інформаційний центр "Опаці Чері Янош" при ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ*

Відповідальний за випуск: *Олександр Добош* (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)

За зміст колективної монографії відповідальність несуть автори

Видання здійснене за підтримки Фонду національної співпраці, Офісу прем'єр-міністра Угорщини, ЗАТ «Благодійний фонд ім. Габора Бетлена» та за сприяння Спілки «За майбутнє реформатської громади Ніртетгі» і Благодійного фонду За Закарпатський угорський інститут

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90 202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Статут «Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ» (Затверджено протоколом загальних зборів Благодійного фонду За ЗУІ, протокол №1 від 09.12.2019р., прийнято Загальними зборами ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, протокол №2 від 11.11.2019р., зареєстровано Центром надання адміністративних послуг Берегівської міської ради, 12.12.2019р.) та ТОВ «РІК-У»* (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88 000. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

Підписано до друку 25.10.2021. Шрифт «Times New Roman».

Папір офсетний, щільністю 80 г/м². Друк офсетний. Ум. друк. арк. 64,0.

Формат 70x100/16. Замовл. №2772. Тираж 1400.